

EDUCATION ANALYTICS

En studie av Prata Om Alkohol

—

Gör utbildning i alkoholfrågor
någon skillnad?

Jan Hylén, fil.dr.

Gör utbildning i alkoholfrågor någon skillnad?

Historiskt sett har svenska ungdomar i stor utsträckning druckit alkohol. Under senare år har dock den totala konsumtionen bland ungdomar minskat, framför allt beroende på att pojkar minskar sin konsumtion. Den senaste mätningen från Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning från 2013 visar på fortsatt minskning av andelen alkoholkonsumenter.¹ I årskurs 9 var andelen 44 procent bland pojkarna och 50 procent bland flickorna. I jämförelse med andra europeiska länder har svenska ungdomar traditionellt sett i större utsträckning intensivkonsumerat alkohol. Men enligt den senaste statistiken tycks nu även intensivkonsumtionen minska.

Finns det ändå skäl att undervisa om alkohol och droger i skolan?² Frågan ställdes till två erfarna lärare som arbetat med utbildningsmaterialet *Prata om Alkohol* i många år.³

Lisbeth Hallgren som är förstelärare och didaktikutvecklare på Furulidskolan i Aneby menar att det är väldigt viktigt att undervisa om dessa frågor i skolan, även om forskningen visar att enbart faktakunskap inte leder till minskad konsumtion. Hon ger fem goda skäl till att undervisa om alkohol i skolan. Det första är att det gäller att få ungdomarna att känna till riskerna med alkohol och att kunna se sambanden mellan livsstil och hälsa. För det andra kan skolan hjälpa eleverna att förstå bakgrunden till de lagar och regler som gäller runt alkohol, varför Sverige har den alkoholpolitik som vi har. För det tredje är det viktigt att ungdomarna kan värdera och granska reklam och budskap i media. För det fjärde att de får formulera sina egna uppfattningar och missuppfattningar i fråga om alkohol. "Alla andra har..." är en av de vanligaste missuppfattningarna som man kan lyfta fram och diskutera. Slutligen är det också viktigt att ungdomarna känner till konsekvenserna av att använda alkohol, det kan gälla hälsa, sociala relationer och andra aspekter. "Kan man få igång en undervisning där man både jobbar med faktakunskaper kopplat till elevens egna frågor och funderingar men också normer och värderingar så att det mynnar ut i att eleverna kan förstå att valet av livsstil har betydelse för deras hälsa, så har man kommit väldigt långt."

Annsophi Hamark är numera biträdande rektor på Victums gymnasium i Helsingborg och tidigare gymnasielärare inom vård- och omsorgsprogrammet. Hon har undervisat både vuxna och ungdomar i ANDT-frågor i många år. Hennes främsta argument för att skolan fortsatt bör fokusera på alkoholfrågan är att även om statistiken visar ett minskat bruk just nu så måste de nya generationer som växer upp få del av denna kunskap för att inte bruket ska öka igen. Hon drar en parallell till upplysningskampanjer runt användning av kondom som en period tydligt minskade könssjukdomar bland ungdomar men där vi återigen ser en ökning när dessa kampanjer avslutats. Vidare menar hon att skolan har ett ansvar att ordentligt beröra denna stora samhällsfråga, att peka på risker och kostnader och att hjälpa unga människor som formar sin identitet att få diskutera denna fråga ur många olika vinklar.

Annsophi Hamark menar också att skolans utbildning verkligen kan göra skillnad och att alkoholfrågan uppfattas som intressant av skoleleverna. Det är ett tacksamt ämne att arbeta kring, framför allt när det gäller värderingsfrågorna. Hennes elever, som vanligen gått på vård- och omsorgsprogrammet och därmed kommer att vägleda andra människor i alkoholfrågor i sitt yrkesliv, har ibland själva fått genomföra värderingsövningar med elever i högstadiet. Hon framhåller vikten av att frågorna vävs in i den ordinarie undervisningen och inte bara förekommer som en enskild

¹ Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (2013): Skolelevers drogvanor 2013

² I den svenska skolan används förkortningen ANDT för undervisning om alkohol, narkotika, doping och tobak.

³ Föreliggande studie är beställd av Prata om Alkohol-programmet, se www.prataomalkohol.se

temadag. Ska man kunna påverka värderingar måste frågan återkomma många gånger under en termin och belysas ur flera olika aspekter, såväl de faktamässiga som de mer värderingsinriktade.

Tre utvärderingar från tre olika länder – Sverige, Danmark och Estland – ger lärarna stöd i uppfattningen att undervisning om alkohol och droger faktiskt kan göra skillnad. Trots olikheterna i studiernas utformning pekar de samfällt på att utbildning kan ge effekt på ungdomars alkoholvanor. Metodiken i studierna presenteras kort i slutet av denna studie.

Den svenska utvärderingen

Den svenska studien genomfördes med elever som gick i nian i form av frågeformulär som eleverna fick besvara före och efter utbildningsinsatsen. Samma enkäter besvarades även av en kontrollgrupp elever som inte genomförde utbildningen. Frågorna besvarades första gången i januari 2010 innan eleverna arbetat med materialet och andra gången i maj/juni när de arbetat med utbildningsmaterialet *Prata Om Alkohol* i ca fem månader. Den relativt korta tidsperioden gör att undersökningen inte kan uttala sig om några långsiktiga effekter, utan enbart om perioden då mätningen gjordes. Det bör också påpekas att undersökningen gjordes under vårterminen i 9:an – en period då de sannolikt i högre utsträckning än normalt kommer i kontakt med alkohol och att det kan vara svårare än normalt att uppnå en minskad alkoholkonsumtion. De visar sig också att ungdomarna i studien hade en svagt ökad konsumtion under undersökningsperioden. Undersökningen visar inte heller på någon ökad kunskap om alkoholens risker och konsekvenser. Däremot visar studien positiva effekter i andra avseenden.

Så t.ex. har interventionsgruppen (de som var med om utbildningen) sett till hela året druckit mer frekvent än kontrollgruppen. Konsumtionsfrekvensen har dock successivt minskat i interventionsgruppen och under den sista månaden drack de i mindre utsträckning än kontrollgruppen, vilket innebär en positiv trend för den grupp som arbetat med undervisningsmaterialet. Det tycks som att kontrollgruppen druckit alkohol oftare och oftare varit berusade än interventionsgruppen. Det visar sig också att kontrollgruppen har en ökning i antalet svar att man blir berusad när man dricker, medan motsvarande ökning inte finns i interventionsgruppen. Interventionsgruppen visar på en konstant nivå trots att undersökningen gjordes under sista terminen i nian.

Det går också att se ett ökat riskbeteende vid alkoholintag hos kontrollgruppen. Det är statistiskt säkerställt⁴ öknings i svaren att ungdomarna druckit så att de "blivit bakfulla/mått illa" och "känt sig avslappnade". Det finns också en ökning av händelser där ungdomar "gjort sig illa", "sett eller varit nära skadegörelse/annat brott" och "inte kunnat fungera som vanligt i skolan". Motsvarande negativa förändringar finns inte ibland de elever som arbetat med utbildningsmaterialet under våren. Forskarna tolkar detta som att eleverna i kontrollgruppen har ökat sitt riskbeteende jämfört med eleverna i interventionsgruppen.

⁴ Att ett resultat är statistiskt säkerställt eller statistiskt signifikant innebär i korthet att skillnaden är så stor att den inte kan förklaras av slumpen. Signifikansnivåerna har beräknats på 90 %, 95 % och 99 % nivå. 95 procents konfidens refererar till den förväntade andelen av ett sådant intervall som innehåller populationsvärdet, om man fler gånger tog slumpmässiga stickprov av samma storlek från samma population under identiska villkor. Eller, som Nationalencyklopedin uttrycker saken, om hundra institut gör var sin studie, blir ungefär fem intervall felaktiga, dvs. innehåller inte den korrekta andelen. Det innebär egentligen inte att sannolikheten för att populationsandelens värde ska ligga innanför det givna konfidensintervallet är lika med 0,95 även om detta är den vardagliga tolkningen av konfidensintervall.

Motsvarande tendens finns i svaret på frågan om det senaste tillfället man drack alkohol. Där visar kontrollgruppen en säkerställd ökning i att det varit under den senaste veckan medan interventionsgruppen inte alls druckit lika frekvent och inte lika nyligen. De ansvariga för studien ser också en positiv förskjutning mot en lägre grad av alkoholpåverkan i interventionsgruppen vid de senaste tillfällena man druckit medan motsvarande förändring inte finns i kontrollgruppen. Kombinerat resultatet för den mer frekventa alkoholkonsumtionen och högre berusningsgraden får vi ett ännu tydligare sammanhang av kontrollgruppens ökade riskbeteende över tid jämfört med interventionsgruppens mer sunda inställning. Utredarna som gjort studien menar att det positiva resultatet för interventionsgruppen vad gäller riskbeteendet förstärker de övriga positiva indikationer som *Prata Om Alkohol* tycks ha påverkat ungdomarna till.

Bland ungdomar i interventionsgruppen som inte provat alkohol ser man också en statistiskt säkerställd ökning av kännedomen om att man kan "må illa" av alkohol och därför vissa elever därför inte har provat att dricka. Utredarna menar att denna kunskap går att relatera till utbildningsinsatsen. I övrigt är det inga tydliga skillnader inom gruppen som inte provat alkohol mellan den första enkäten och den andra.

Den danska utvärderingen

Den danska utvärderingen bygger på en enkät som ursprungligen utarbetades av European Forum for Responsible Drinking (EFRD). Det innebär att frågorna och resultaten inte kan jämföras rakt av med den svenska undersökningen. Men precis som i Sverige så har man studerat en grupp som arbetat med undervisningsmaterialet *Prata Om Alkohol* och en annan grupp som inte kommit i kontakt med materialet.

I den danska undersökningen undersöktes kontrollgruppen, dvs de som inte arbetat med utbildningsmaterialet, under hösten 2011 medan interventionsgruppen undersöktes under vintern och våren 2012. Interventionsgruppen hade alltså hunnit bli något äldre, men det är svårt att veta vilken effekt detta haft.

Den danska studien visar inte, liksom inte heller den svenska, att utbildningsmaterialet ger någon direkt effekt på om ungdomarna dricker alkohol eller inte. Istället var det i det danska fallet precis som i det svenska en större andel i interventionsgruppen som testat alkohol.

Undersökningen visar på en något större kunskap om alkoholfrågor i interventionsgruppen, men skillnaden är mycket liten. Däremot tycks undervisningen ha gjort det enklare för dem att tala med sina föräldrar om alkoholfrågor. Det går dock inte att utläsa ur studien om det fanns ett direkt samband mellan undervisningsmaterialet och samtalen.

Även om det inte syns att de som arbetat med *Prata Om Alkohol* testat alkohol i mindre utsträckning, så framgår det av den danska studien att gruppen som inte fått någon utbildning i större utsträckning dricker så att de blir fulla jämfört med interventionsgruppen.

I den danska studien ställdes också direkta frågor om utbildningsmaterialet. Av alla som deltog i studien, dvs. både interventionsgrupp och kontrollgrupp, var det relativt få som kom ihåg att de arbetat med *Prata Om Alkohol*. Den låga siffran kan kanske delvis förklaras av att den innefattar både de som arbetat med materialet i skolan och de som inte gjort det. Om kontrollgruppen på något annat sätt kommit i kontakt med materialet framgår inte av undersökningen. Av de 45 elever som kom ihåg materialet ansåg drygt hälften att det var intressantare än annat material och 28 av dem menar att aktiviteterna och uppgifterna var rimligt eller mycket intressanta. 37 av dem tycker att de

lärt sig något om alkohol. En tredjedel av eleverna säger att de kommer att ändra sitt beteende på grund av utbildningen, medan en annan tredjedel säger att de inte kommer att ändra beteende.

Den estniska utvärderingen

I Estland har man utvärderat en utbildning inom *Prata Om Alkohol*-programmet som genomfördes bland elever i åldrarna 11-12 år. 98 elever samt en kontrollgrupp deltog. Utvärderingen genomfördes med en brittisk enkät som översatts till estniska.⁵ Utöver frågorna som eleverna besvarade före och efter utbildningsinsatsen så genomfördes också ett antal fokusgruppintervjuer.

Eleverna genomförde sju lektionspass om vardera 90 minuter tillsammans med två utbildade psykologer. I detta avseende skiljer sig alltså den estländska studien från den svenska och danska som baseras på utbildning av elevernas ordinarie lärare.

Utvärderingen som genomfördes efter utbildningsinsatserna uppvisar statistiska skillnader i tre avseenden: eleverna är mer kompetenta att hantera stress, mer självsäkra och har större kunskaper om alkoholrelaterade frågor som motiv för människor att dricka alkohol och effekterna av alkohol på den mänskliga organismen. Utredarna drar slutsatsen att utbildningsinsatsen hade en positiv effekt på de deltagande eleverna och ökade deras beredskap att hantera sociala situationer och stress och att de efter utbildningen är bättre förberedda för att göra hälsosamma val i situationer med alkohol.

Skolverkets punkter om undervisning om alkohol

När man undervisar om riskerna med alkohol och droger visar en studie från Skolverket att det finns några punkter som är viktiga.⁶ Forskningsbaserad undervisning om alkohol, narkotika och tobak bör:

- knytas till ett teoretiskt ramverk kring risk- och skyddsfaktorer,
- innehålla inslag som syftar till beteendeförändring som t.ex. social färdighetsträning,
- undervisa om samhällets normer kring alkohol och narkotika,
- vara anpassad till målgruppens ålder och mognad samt
- ha inslag av elevaktiva pedagogiska förhållningssätt som skapar delaktighet och engagemang hos elever.

Det är inte bara i Sverige som man i skolan försökt "undervisa bort" framtida missbruksproblem. Det har skett i många länder och med olika metoder. Ibland har tonvikten legat på saklighet, ibland har budskapen varit mer moraliserande. Tidvis har undervisningen haft som uttalat mål att försöka "vaccinera"⁷ eleverna med hjälp av kunskap där tanken varit att om de bara förstår riskerna med t.ex. alkohol så kommer de att ändra sitt beteende. Ibland har man velat skrämman ungdomarna, en metod som ibland gett rakt motsatt resultat. Det finns, enligt Skolverkets genomgång, tre huvudsakliga metoder i undervisningen runt alkohol och droger: informationsinsatser som syftar till ökad kunskap,

⁵ Enkäten hette "Alcohol Education and Responsible Drinking" designed by National Foundation of Education and Research (The National Foundation for Educational Research The Mere, Upton Park, Slough, Berkshire, SL12DQ)

⁶ Skolverket (2013): Undervisning om alkohol, narkotika, dopning och tobak (ANDT) – en praktisk nära litteraturgenomgång. Januari 2013.

⁷ Marklund (1983) och Nyrén (1983) citerade i Skolverkets sammanställning.

Marklund, U. (1983). Droger och påverkan. Elevanalys som utgångspunkt för drogundervisning. Göteborg Studies in Educational Sciences 42. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

Nyrén, K. (1983). Drogundervisning i samhällsperspektiv. Skolans undervisning i alkoholfrågan fram till år 1928. Stockholm: Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, Institutionen för pedagogik.

affektiva metoder som syftar till förändrade attityder och psykosociala metoder som syftar till förändrade beteenden. Det finns inga entydiga svar på om någon av metoderna är bättre än de andra, möjligen att en kombination av alla tre kan vara bra.

Men Skolverket skriver också att "en av de faktorer som återkommer i stort sett samtliga forskningsöversikter och som bedöms vara av avgörande betydelse är programmets interaktivitet, dvs. att undervisningen innehåller förhållningsätt och övningar som skapar delaktighet, engagemang och tankeutbyte i ett icke-konfrontativt sammanhang". Man skriver vidare att program som ges med dialogbaserade förhållningssätt och metodiker, t.ex. i form av diskussioner i mindre grupp, rollspel i syfte att träna förmågor, grupparbeten, har i jämförelse med mer traditionella undervisningsmetoder visat sig ge avsevärt bättre resultat när det gäller framtida minskad tobaks-, alkohol- och narkotikaanvändning.

Det går inte att utifrån de utvärderingar som redovisats här påstå att materialet *Prata Om Alkohol – Läromedel om unga och alkohol* lever upp till samtliga punkter på Skolverkets lista. Men materialet har alltså testats i flera länder och har i forskningsbaserade utvärderingar visat sig vara framgångsrikt. Det bygger i hög grad på interaktiva övningar, rollspel och gruppdiskussioner dvs. de metoder som Skolverket framhåller som mest framgångsrika. Det är också nivåuppdelat för att underlätta en anpassning till elevgruppens ålder, mognad och erfarenheter. Detta bekräftas av de intervjuade lärarna som menar att materialet har en tillräcklig bredd och öppenhet för att kunna anpassas till olika elevgrupper. Ingen av dem har använt hela materialet i dess existerande form, utan båda har tagit delar och anpassat innehåll och form till den aktuella målgruppen vilket också delvis är syftet med materialet. I detta avseende fungerar materialet utmärkt.

De pedagogiska utmaningarna runt undervisning om alkohol och droger är, enligt Skolverket, framför allt att undervisningen behöver vara trovärdig, dvs. att det finns ett öppet, nyfiket lyssnande där den vuxne mer utgår från barn och ungdomars frågor än de vuxnas föreställningar om vad som är viktigt för dagens barn och ungdomar. En förutsättning är enligt forskarna att personalen får utbildning inom området och att skolläring stödjer utvecklingen av en god ANDT-undervisning. Det behövs realistiska förväntningar på resultat och utfall om vad ANDT-undervisning kan åstadkomma och uppnå. Det är fullt möjligt att öka elevernas kunskap om ANDT. Å ena sidan finns inget självklart samband mellan kunskapsnivå och användning av alkohol, narkotika, dopning eller tobak; mer kunskap leder i sig inte till minskat framtida bruk. Å andra sidan är en ökad kunskap ett rimligt och relevant mål för skolans verksamhet. Skolan kan, enligt litteraturgenomgången, vara den trovärdiga part som balanserar information från olika källor och är en mötesplats för samtal mellan elever.

Kan man lita på material som finansierats av branschen?

Prata Om Alkohol är finansierat av Sprit- och Vinleverantörsföreningen samt Sveriges Bryggerier. Det kan tyckas paradoxalt att det är branschen själv som ger ut material av detta slag. Bakgrunden är att branschen har kommit överens om fyra alkoholfria zoner: ungdomar, arbete, trafik och gravida. Materialet är finansierat av Sprit- och vinleverantörernas förening och Sveriges Bryggerier men utarbetat av ett oberoende utbildningsföretag. Det lanserades 2006 och har även översatts och använts i danska, finska, lettiska och estniska skolor.

Jag frågade lärarna hur de resonerar runt det faktum att det är alkoholbranschen som tagit fram utbildningsmaterialet. Både Lisbeth Hallgren och Annsophi Hamark menar att det är bra att branschen tar ansvar och försöker hjälpa till att ge lärarna verktyg för att kunna jobba med ANDT-frågor i sin undervisning. Sedan är det lärarens ansvar att kritiskt granska det undervisningsmaterial

han eller hon avser att använda. Det svenska *Prata Om Alkohol*-programmet genomför varje år en webbundersökning med sina användare. Webbstudien har så här långt besvarats av omkring 800 lärare och andra utbildare. Ett återkommande svarsmönster är att cirka 98 procent av användarna skulle rekommendera programmet till kollegor i skolan.

På Skolverkets hemsida finns länkar till olika material som man kan använda sig av inom ANDT-undervisningen. Bland de webbplatser som finns länkade hittar man bland annat *Prata om Alkohol*. Lisbeth menar att det är en form av kvalitetssäkring att Skolverket har en länk till ett utbildningsmaterial.

Om utvärderingarna

De två forskningsbaserade utvärderingar som granskar effekterna av undervisningen med *Prata Om Alkohol* har publicerats i Sverige 2010⁸ och Danmark 2012⁹. Båda studierna är relativt begränsade ifråga om antalet inblandade elever. Den svenska studien mäter effekterna över tidsperioden 6 månader och omfattar 6 klasser som arbetat med materialet och 6 kontrollklasser som inte sett materialet, ca 120 elever per grupp och totalt omkring 240 elever. Den danska studien var något större. Där var det ca 250 elever som ingick i det som kallas interventionsgruppen, dvs. de som arbetat med materialet, medan kontrollgruppen bestod av ca 150 elever. Den danska studien innehöll dessutom ett antal djupintervjuer med lärare samt en genomgång av mediegenomslaget för undervisningsmaterialet och andra liknande alkoholpreventiva material.

Vidare finns det en utvärdering av en utbildningsomgång i Estland där ca 100 elever deltog.¹⁰ Studierna är inte helt jämförbara eftersom de dels genomfördes i olika åldrar och dels var något olika utformade. De svenska eleverna gick i 9:an vilket innebär att de var 15-16 år, de danska var 13-15 år men med fokus på de äldre eleverna och de estniska eleverna var 11-12 år.

Det kan också sägas om studierna att de mäter effekten av studiematerialet utifrån elevers enkätsvar före och efter att de arbetat med materialet under några månader. Att utgå från elevernas egna utsagor har sina risker, de kan både överrapportera sitt alkoholintag – eftersom vissa kan tro att ett högre intag förväntas av deras kamrater – och de kan underrapportera sitt intag – eftersom vissa inte vill uppge sina verkliga alkoholvanor i studien. Men motsvarande beteende borde i så fall uppträda i kontrollgrupperna. Studierna har gjorts i medvetenhet om sådana risker och visar god metodisk insikt.

⁸ Hazelius med flera (2010): En vetenskaplig studie av det alkoholpreventiva skolprogrammet *Prata Om Alkohol* för att mäta programmets effekter på niondeklassares alkoholkonsumtion. <http://www.prataomalkohol.se>

⁹ Advice (2012): Evaluation of the Dialogue about Alcohol – GODA (Good Alcohol Culture). <http://www.alkoholdialog.dk/>

¹⁰ <http://www.raagime-alkoholist.ee>